

על שני פתגמים קדומים ומקורותיהם

09/07/2018חנח

אין נביא בעירו

ר' משה סופר מביא את המאמר לא פחות מארבע פעמים [שתי פעמים: בשם חז"ל!], ותמיד בנוסח אין נביא לעירו:

ביום ח בכסלו תקעץ הוא כותב לאחד מאוהביו, ר' מרדכי ליב: ... במקום שאין רב יושב על כסא, עולה הפרוץ אחת לאחת, והחוצפה ישגה. ואפילו אם לומדי העיר ומנהיגיה צדיקים, מכל מקום אין נביא לעירו (ילקוט אליעזר, תהלים, פאקש תרנ, עמ' [4]; חוט המשולש, ח"א, דרוהביטש תרסח, דף ה ע"א).

ביום אדר"ח אלול תקפד הוא משיב לשואלו ר' וואלף טריוויס: רוב הקהלות מקפידים בענין קבלת הרב, שלא יהיה מבני העיר ... ואיך ידחה הוא הרב המקובל כבר, על שאיננו מבני העיר. ואחז"ל אין נביא לעירו (שו"ת חתם סופר, חושן משפט, סימן כב).

בשנת תקפח, הוא כותב: שופטים ושופטים תתן לך בכל שעריך... לשבטיך [דברים טז יח]. י"ל לפמ"ש חז"ל אין נביא לעירו, ע"כ שימנו שופטים מעיר אחרת שישפטו בעיר (זה) [זו], ובלבד שיהיו מאותו השבט (חתם סופר על התורה, ר"פ שופטים, דף ע ע"ב).

ביום יוד שבט תקצו הוא כותב לקהל טריעסטא, ובראשה "חכם הכולל" ר' אלחנן: ונא אהובי אחי אל תרעו ותרעימו עלי לאמר: מי זה בא לרדות אותנו בתוך עירנו. הלא אתנו חכם הכולל ולומד תורה. אל תאמרו כן. ידעתי, כי החכם נקי מכל אלה ... וגם אם בא לחדש דבר אשר לא שערום קדמונים, יאמרו ראה זה דבר חדש הוא, ואין נביא לעירו (שו"ת חתם סופר, ח"מ, סימן קצו, השמטות, דף עד ע"ב).

לפני ר' משה סופר מצאנו את המאמר אצל ר' משה חפץ, בפירושו לבראשית יב א: לך לך מארצך. פירש רש"י: להנאתך. לפי שלא יתגדל שם האדם השלם אלא חוץ לעיר מולדתו, הואיל ודעת בני עירו ומשפחתו גסה בו ויבזוהו בעיניהם, אמנם בעיר אחרת יפטר בשם טוב ויגדלוהו וירוממוהו, כמאמר החכם (מלאכת מחשבת, ר"פ לך לך, ורשה תרעד, ס"ע 48 - ר"ע 49).

ובפרשת תולדות [כו כט] הוא ממשיך וכותב: הצרות, ובפרט הגלות, סבה, שהאיש השלם יפרה וירבה ויתגדל שמו. כי אין נביא בעירו. כאשר כתבנו בפרשת לך לך (מלאכת מחשבת, עמ' 74). וקדם לו ר' שלמה אלגאזי, בספרו אהבת עולם, קושטנדינה תב-תג; דיהרן פורט תנג, דרוש רביעי: ... אם יבא (מלך המשיח) בצורתו הקודמת ויכירוהו, לא יכבדוהו. אחר שכבר הכירוהו ביניהם בראשונה.

ובדרש שמונה עשר: ... להיות, שדרך בני אדם, למי שנתגדל בעיר אחת, אע"פ שאח"כ

נעשה אדם גדול, אין מכבדין אותו בני עירו כל כך, אחר שהכירוהו בפחזותו וקטנותו. ועל זה יאמרו המושלים: אין נביא בעירו. ולכן, המשיח, הכירו אותו ישראל שבעירו, ואם יבא באותה צורה, אשר יאמר עליו כי זה כל האדם, לא יכבדוהו. לכן הקב"ה עושה אותו בריה חדשה.

וכבר לפניו כתב ר' שלמה אלמולי, בהקדמת ספרו מאסף לכל המחנות [קושטאנטינא, בערך רצ"ז], דף [ה] ע"ב: ... ולכן אחזור ואומר, שאם לא יועיל לאנשי עירי, לפי שאין נביא בעירו, וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים [קהלת ט טז], הנה לפחות יועיל לרחוקים ממני ...

וקדם לאלמולי ר' יצחק אברבנאל, בספרו זבח פסח, על הגדה של פסח, קושטאנטינא רס"ו, דף [33] ע"א, שו" 4; ויניציאה ש"ה, דף נד ע"ב: ... ואע"פ שאין אדם נביא בעירו¹, ומי שהיה שפל ונבזה לא יחשב במדינתו לאיש גדול המעלה, הנה ברצות יי' יעלה הנבזה ההוא כל כך, עד שיושיבהו עם נדיבי עמו בענין העושר והכבוד והמעלה.

ולפני אברבנאל כתב ר' יוסף יעבץ, בפירושו לאבות ג טו: המחלל את הקדשים ... אין לו חלק לעולם הבא. מפי הר"י בן שושן למדתי. המחלל, שאומר: חולין היו קודם לכן. ולא ידע כי חל שם שמים עליהם. ומטעם זה אמרו ז"ל: אין נביא בעירו. לפי שהורגל ביניהם, ובהיותו כאחד מהם, לא יוכלו לצייר בשלמות מעלתו עליהם.

[והובאו הדברים במדרש שמואל: והחסיד ז"ל כתב, שלמד מפי הר"י בן שושן ז"ל - - - ²]

ובפירושו לתהלים קיג: עם נדיבי עמו. יש אומרים. הפך אין נביא בעירו. וכמאה שנים לפני יעבץ, בשנת ה'קכד, כותב ר' אלעזר אשכנזי, בן ר' נתן הבבלי, בספרו צפנת פענח, ראש פרשת לך לך (יוהניסבורג תשכ"ה, עמ' 44): ... שאחיק ובית אביך ... לא ישמעו

1. מן הענין לצין, שהפירוש זבח פסח נדפס בצורה מקוצרת, בשם צלי אש (הוצאה ראשונה: ויניציאה שפ"ט), ושם הנוסח: ... מקימי מעפר דל ... ויבטל כח מזלו, לא לבד להושיבי עם נדיבים בעלמא, אלא גם עם נדיבי עמו. מה שאין נדיב בעירו וחשוב במדינתו ...

ואולם בהוצאות הראשונות [ויניציאה שפ"ט; שם תכד; אמשטרדם תנה; ויניציאה תק"ן] נדפס: נביא! ואלו השבוע נדיב נדפס לראשונה? [בהוצאת פיורדא תקל"ז]. ועל פיה נדפסו שם חמש הוצאות נוספות: תקמ; תקמז; תקמח; תקנ. ורק בשנת תקס"א תוקן השבוע לנביא! אך גם בהוצאות מאוחרות, שנדפסו בוילנא [תרכ"ח ותרל"ן] ובזיטומיר [תרל"ד] ובורשה [תרל"ו], המשיכו להדפיס: נדיב! [שבתי וראיתי, שכבר בשנת תפ"ו נדפסה הגש"פ בזולצבך ובה השבוע נדוב! וכן נדפס בהוצאת פיורדא תק"ו ובהוצאת פפד"א תקמט].

2. שמא יש מן הענין לרשום כאן קוריוז משעשע [וגם מצער]: בהפרדת היוצא בניו-יורק (מנ"א תשי"ח, עמ' 25) קובל הרב י"מ פרייברג מתל-אביב על ר' אהרן הימן, המביא בספרו אוצר דברי חכמים ופתגמים (תל-אביב תרצ"ד, דף 49 סע"ב) את המאמר אין נביא בעירו מתוך הברית החדשה ... "ועוד יותר מפליא ומענין: המאמר הזה נמצא במדרש שוח"ט"!
על כך באה תגובתו של הרב אהרן הילביץ, בברקאי היוצא ביוהניסבורג (אד"ר תשי"ט, עמ' 7, הערה 18): ... הענין הוא, שהמאמר נמצא אמנם ב"מדרש", אבל זהו ב"מדרש שמואל", והוא פירוש על מסכת אבות ... ובעל המאמר ... סבר, שהוא ממדרש ספר שמואל, שנקרא גם בשם "שוחר טוב" ... עכ"ל המגיב.
ועליו נאמר: כל המוסיף, גורע! שכן תוספת חמש התבות האחרונות, בטעות יסודה! והיא טעות רבים! משום שבהוצאה השנייה (ויניציאה ש"ו) נדפס מדרש שמואל יחד עם מדרש תהלים - הנקרא מדרש שוחר טוב, על שם התחלתו בפסוק שוחר טוב יבקש רצון [משלי יא כט].

לקולך, ולא תוכל להטות לבבם אל האמת. כי כן דרך העולם, שהם מבזים דברי האיש המתגדל עמם מזמן הנערות, ולא יחשבוהו שהתחכם, ואף אם הוא חכם. אכן יותר הם נשמעים [ל]דברי הגר שלא הכירוהו מזמן הנערות. וכ"ש כשבא לחדש דבר שלא הרגילו בו כל אנשי הדור ולא שמעוהו מעולם, דין הוא שאפילו בית אביו לא ישמעו לו ולא יעזרוהו. אכן כשילך לארץ מרחק, שמה [אולי צ"ל: שמא] ישמעו המשכילים ויבינו חכמתו ויהיה מקובל בעיניהם, ואפשר שיצליח שם.

וכמאה שנים לפני אשכנזי, כותב ר' יוסף אבן-זבארה: האיש היושב בעירו / ולו חפץ המלך ביקרו / לא יִבְאָה הדרו / ולא יפקד שמו וזכרו / עד יסחר אל ארץ אחרת / ושמה יהיה לכבוד ולתפארת / על גפי מרומי קרת (ספר שעשועים, פרק ב, עמ' 16-17).

וקדם לו ר' יוסף קמחי, החורז: שְׁכָרָה אֶל תְּהִי שׂוֹאֵל בְּעִירָךְ / וְאֵל תִּבְזֶה לְעוֹלָמִים צְעִירָךְ (שקל הקודש, עמ' 75).

וכבר לפניו כותב ר' אברהם אבן-עזרא, בפירושו לשמות ב ג: ... ומחשבות השם עמקו. ומי יוכל לעמוד בסודו, ולו לבדו נתכנו עלילות [ע"פ שמואל א ב ג]. אולי סבב השם זה, שיגדל משה בבית המלכות - - - כי אלו היה גדל בין אחיו, ויכירוהו מנעוריו, לא היו יראים ממנו. כי יחשבוהו כאחד מהם.

וקדם לכולם ר' משה אבן-עזרא [ד'תתטו-?תתצח?] המביא את דברי "סהל בן הרון בן ראהוינא, שהיה ראש מליצי זמנו ואחד המדברים, ... הוא אמר: ... הבריות נוטים יותר להעריך את הזר, ומקלים הם ביחוסם עם שכניהם ואינם רוצים לתת טובת הנאה לחבריהם" (שירת ישראל, תרגום הלפר, ליפסיה תרפד, עמ' קמה-קמו).

אזרחות 107/2018

מן המחברים והמלקטים בדורות האחרונים - נסתפק בשמונה: ז'אן דה לה-פונטן, משלי לפונטין, ספר ז, משל יב: האיש הרודף אחרי העושר והאיש המחכה לו על יצועו: הרי ידעת, כי אין נביא בארצו.

Nul n'est prophete en son pays (La Fontaine, Fables, VII,12).

Nobody is a prophet in his own country.

אין נביא קים בארץ מולדתו (גתה, גן פון בְּלִיכְיִנְג, א ד, בתוך: כתבי גתה, בזל 1944, כרך ד, עמ' 91).

אין אדם גדול בעיני בני זמנו, כשם שאין אדם גדול בעיני משרתיו. מטיבים הם מְדִי להכירו (ב' יואלי, דברים בשם אומדם, ירושלים תשי' [מהדורה שניה: ירושלים תשיח], עמ' 104, בשם קולטון).³

החכם לא יכובד בארץ מולדתו, ולא יסולא עודו בחיים חייתו (שלמה רובין, ספר המדות, ורשה תרע, א, יא)

3. וראה גם: אלעזר בלנקשטיין, משלי ישראל ואומות העולם, ערוך בידי שמואל אשכנזי, ירושלים תשכד, מס' 463.

זהב מאופיר יקר בספרד, וכבוד חכם ירב הרחק ממולדתו (יהושע שטינברג, משלי יהושע, וילנה תרנד, עא כז).

אין נביא לעירו (מו"ח, מילי דבדיחותא, עמ' 8, מס' 16).

אין נביא מתקבל בעירו (החסרון הוא, שהכל יודעים אותו בהיותו עוד קטן ונער; רק לאדם הראשון לא היה חסרון זה). (שלמה יצחק שינפלד, דברי חכמים, מילוזקי תשא, עמ' 102, סימן יד). אפילו על גדולי התנ"ך נאמר: אין נביא מתנבא בעירו (שאול קליימן, מהעבר ומההווה, ניו-יורק תשיט, עמ' 23)⁴.

ועי' בבלי תענית ד ע"א: יפתח הגלעדי ... והיינו דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד [ירמיה ח כב].

כלומר, שהיה יכול לילך אצל אליהו [הגלעדי] ומתיר לו נדרו (רגמ"ה). פנחס היה שם [בגלעד] והיה יכול להתיר נדרו, אלא שלא רצה יפתח לילך אצלו ("רש"י"). ומקורו בבראשית רבה, ס ג: ולא היה שם פנחס שהיה מתיר לו את נדרו? וכו'. והובא המדרש גם ברד"ק לשופטים (יא מ). עי' גם מנח"י, עמ' 643.

עכ"פ אפשר למצוא כאן רמז (קלוש) לרעיון של אין נביא בעירו, כיון שיפתח ואליהו (=פנחס) שניהם היו מתושבי גלעד!

המקור הקדום ביותר, הידוע לנו, הוא האבנגליון. בו אנו מוצאים את המאמר בארבעה נוסחות⁵. ונביא אותם תחלה בנוסח הסורי העתיק (דיתיקא חדתא דמשיחא, לנדן 1836):

1. מתי יג נז: לית נביא דצער אלא אן במדינתה ובביתה [אין הנביא קטן אלא בארצו ובביתו].
2. מרקוס ו ד: לית נביא דצער אלא אן במדינתה ובית אחינה ובביתה [אין הנביא קטן אלא בארצו ובית אחיו ובביתו].

3. לוקס ד כד: לית נביא דמתקבל במדינתה ובבית אחינה ובביתה [אין הנביא מקובל בארצו ובבית אחיו ובביתו].

4. יוחנן ד מד: דנביא במדינתה לא מתיקר [שהנביא בארצו אינו נכבד]. אין כבוד לנביא בארצו. ואולי יש לנקד: מתיקר [לא יכובד].

והרי הנוסח העברי המאוחר: אין נביא בבלי כבוד, זולתי בארץ מולדתו [מרקוס, ו 4, מוסיף: בקרב משפחתו] ובתוך ביתו (מתי, יג 57); אין נביא רצוי בארץ מולדתו (לוקס, ד 24)⁶; אין כבוד לנביא בארץ מולדתו (יוחנן, ד 44).

4. ובהערה: בפירוש על אבות לר' יוסף יעבץ (ורשא תרמ), ג: נו: "אמרו ז"ל 'אין נביא בעירו'". בתשובות חתם סופר, חושן משפט, סי' כב, דף יג ע"ג (הוצאת ויען תרמג): "ואמרו חז"ל 'אין נביא לעירו'". חבל שלא רשמו גדולי תורה אלו את מקורות חז"ל שצטטו!

5. אלעזר בלאנקשטיין (משלי ישראל ואומות העולם, ערוך בידי שמואל אשכנזי, ירושלים תשכד, מס' 866, ב-ד, עמ' 455), כותב: תמצא באבנגליון בשלושה נוסחות. עכ"ל. שלא ידע מהנסח הרביעי, במרקוס ו ד (להלן, סעיף 2).

6. הובא באגרות יל"ג, ח"ב, עמ' 8.

הערה

וכבר הודו חכמי לבב, ולא בושו, שמקור האמרה באבנגליון. כן כותב ר' יונה רפא [המאה היח למנין הנצרים], בספר פלפול על זמן זמנים זמניהם שיוחס לו (הוציאו לאור גרשון בן יוסף בילאסקו, לונדון 1908, עמ' כט): ועל כן בא המשל אשר הוא בעצמו [=ישו] אמרו: אין נביא בעירו.

ע"י גם ירושלמי, תעניות, פרק ד, הלכה ב: ולמה לא מניחיה? בגין דצווחין עלויי בצפורין: ציפוראי! [משום שרבי חמי בר חנינה היה בן העיר צפורי, לא מנהו רבי יהודה הנשיא לראש הישיבה].

אוצר החכמה

רבים פרסמו, במקומות שונים, את דעתם על מאמר זה, והתוכחו וכוחי-סרק, האם מקורו טהור או 'טמא'.⁷ ואולם נבוני דבר יודעים, שהמאמר על צורותיו השונות שגור היה בפי הקדמונים חכמי קדם, הן בעמנו והן באומות העולם (יון ורומי). יש משערים, שזו כונת המשל הגם שאול בנביאים (שמואל א י יא-יב).

היה בדעתי לרשום את הפרסומים המרובים, בספרים ובכתבי-עת, בענין זה. אך קצר המצע מהשתרע. ואולם פטור בלא כלום אי אפשר. לכן אסתפק בציון לספריהם של גדליה אלקושי (אוצר פתגמים וניבים לטיניים, תל-אביב 1959 [תשיט], עמ' 239, מס' 1056, ועמ' 251, מס' 1106; מהדורה שניה, מתוקנת ומורחבת, ירושלים תשמב, עמ' 288, מס' 1056, ועמ' 302, מס' 1106) ואלעזר בלאנקשטיין (משלי ישראל ואומות העולם, ערוך בידי שמואל אשכנזי, ירושלים תשכד, עמ' 454-455, מס' 866).

ונחתום בדברי ר' יהודה ליב זלוטניק [אבידע]: והעולם מביאין ראייה לזה [שאין נביא בעירון], ממעשה העגל. כי אם אמנם לא ידעו מה היה לו למשה האיש, הלא יכלו למנות במקומות את אהרן אחיו או את אחד הזקנים? אבל בחרו בעגל נעשה מחדש, ולא חפצו להגדיל על עצמם אחד מקרבם (מדרש המליצה העברית - אמרי חכמה ואמרי אנשי, ירושלים תרצח, עמ' 44).

7. דיונים על מקורו של מאמר זה נתפרסמו בהצופה, תשלג, בארבעה גליונות (יד כב כח בסיון. ה בתמוז), אך לא זכיתי לראות אלא גליון אחד בלבד (מיום כח בסיון) ובו דברים 'נפלאים'. ארשום כאן שתי 'פנינים': (א) הרב ד"ר אהרן רוזמרין מרמת-גן מודיע לנו, שהמאמר נמצא במדרש שמואל, פרק ג סעיף טו, בשם החסיד (ר"י יעבץ): אז"ל [=אמר (החסיד) ז"ל (זכורנו לברכה)] אין נביא בעירו. (ב) א"י ברור כותב [ואני שמואל הקטן בוש לקרוא]: איני יודע מיהו בעל "מדרש שמואל" על פרקי אבות ואת זמנו [- - -] מקורו [של הפתגם] ידוע באוון-גליון של מתי [- - -] מכאן נוצר הפתגם אין נביא בעירו ונפוץ בעולם הנוצרי. נכשל אותו מפרש לפ"א והכניס דברי הבל אלה לחיבורו. וה' יסלח לו על הכשילו רבים. עכ"ל.

האמת היא, שהמאמר נמצא לא רק בבשורת מתי, אלא גם בבשורות מרקוס ולוקס ויוחנן. ולא רק אותו מפרש לפרקי אבות 'נכשל' בכך אלא גם קדומים ומאוחרים לו!